

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ПОБУДОВИ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Черничук Л.В., Скляр Є.В.

Буковинський державний фінансово-економічний університет

Обговорено проблему розвитку інституційної економіки в Україні, описано особливості прояву синергетичних ефектів у економік з інституціональним підходом розвитку. Економічний розвиток прямо пропорційний розширенню інститутів і обернено пропорційне неформальній сфері. Тобто чим ефективніше формальні інститути і чим повніше задоволений попит суспільства на них, тим вище очікуване і прогнозований економічний розвиток. Проблема інституційної економіки в країні є вкрай актуальною, тому ігнорування розвитку інституційної сфери може негативно вплинути на її економічний розвиток. Наукова цінність дослідження полягає у використанні методологій нелінійної динаміки та синергетичних теорій у процесі побудови ефективного інституційного підходу економічного розвитку країни.

Ключові слова: синергетичний ефект, інституційний розвиток, інституціональна структура, інституціональні зміни, економічний розвиток, динаміка, потенціал.

Постановка проблеми. Ринкові процеси сучасних економік априорі повинні базуватись на усталених механізмах функціонування, які здатні до саморегулювання та самобалансування на інституційних рівнях, не вимагаючи прямого втручання в процес управління економікою. Ринковий фундаменталізм, який у працях неокласиків попросту ігнорував інституційний підхід призвів до неможливості певних явищ та процесів, які протікають у сучасному суспільстві. Інституційний підхід дає змогу більш комплексно підходити до прогнозування явищ в цілому та водночас дає змогу будувати різні стратегії розвитку із врахування не економічних факторів впливу. Стан розвитку інституційної сфери в країні є досить важливим для розвитку економіки, а відтак ігнорування розвитку інституційної сфери може негативно вплинути на цілісний розвиток країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інституційного розвитку економіки не є новими і в різні періоди розвитку держави набували популярності. Науковий фундаменталізм у дослідженнях інституційної економіки як і у вітчизняній так і у зарубіжній літературі має значні доробки та напрацювання. Вагомий внесок у розвиток інституційних ідей зробили М. Вебер, Т. Веблен, О. Вільямсон [10], Л. Девіс [11], Т. Егертсон, Р. Коуз, Д. Норт [8], Дж. Окслі [19], Дж. Ходжсон та інші. Окрема увага науковцями була приділена аналізу інституційного середовища в різних економічних системах. Зокрема цей напрям активно досліджували А. Аслунда, В. Вольчика, М. Дерябіної, Р. Капелюшнікова, С. Кірдіної, Г. Клейнера, Я. Корнаї, Я. Кузьміна, Ю. Латова, Р. Нуреева, А. Олейника, В. Полтеровича, В. Радаєва, А. Скоробогатова, В. Тамбовцева, А. Шастітка та інших. Серед вітчизняних науковців ґрунтовні дослідження різних інституційних аспектів економічного розвитку вивчали та досліджували О. Амоша, С. Архієреєв, З. Варналій, З. Ватаманюк, Т. Гайдай, А. Гальчинський, В. Геєць [1], А. Гриценко, В. Дементьєв, М. Долішній, В. Кредісов, В. Лагутін, А. Чухно [11], О. Яременко [12] та інші.

Мета статті полягає у висвітленні сутності та значущості інституційного середовища в економічному розвитку країни в контексті впливу інститутів (інституцій) на економічні процеси; окреслити окремі фундаментальні аспекти побудови високоефективного інституційного середовища, яке сприятиме стабілізації та подальшому розвитку економіки.

Основні результати досліджень. Трансформаційні перетворення в Україні сформували не тільки всеохоплюючу нерівність, яка однозначно є однією з сучасних глобальних проблем, що суттєво впливають на стан економіки в макроекономічному вимірі

і тим самим уповільнюють її зростання [1]. Ринкові реформи, відкриття економіки, конвертованість національної валюти – це заходи, які є абсолютно необхідними та вкрай важливими для створення основ подальшого економічного росту. Однак варто розуміти, що короткотерміновим результатом такого реформування, як правило, стає структурна криза економіки, спад виробництва який зумовлений низьким рівнем конкурентоздатності вітчизняної продукції. Від так задля побудови ефективного поля економічного розвитку із мінімальними негативними наслідками необхідно підготувати інституційні (структурні) зміни цілісного механізму управління економічними процесами на різних ланках. Сьогодні знову набуває популярності теза, що базовою умовою досягнення сталого економічного розвитку визначається структурна трансформація, а основою ефективних структурних зрушень у середині системи стає інституційне середовище, а саме його стан та потенційні можливості розвитку.

Затягування процесів побудови інституційної моделі управління економікою в Україні, а в окремих випадках викривлене формування інституційного середовища розвитку, призвело до значних труднощів провадження реформ в сучасних реаліях. Окремі аспекти функціонування суспільства, які були утворенні в наслідок хибного функціонування державних інститутів, міцно вкоренились в суспільне світосприйняття. А від так будь-яка спроба сьогодні видозмінити такий порядок речей зазнає окрім відкритого ще і прихований спротив. Яскравим прикладом такого явища є корупція. Більшість населення України відкрито заявляє свою противність корупції, однак значна частка населення не відмовилась дати хабара за спрощення певних процедур чи процесів, які б принесли вигоду окремим індивідам. Тому сьогодні Україна в процесі реформування суспільних інститутів натикається на колосальний спротив.

Питання вдосконалення існуючих інститутів і посилення чинників направлених на підвищення якості економічного розвитку країни сьогодні набувають нової актуальності. Головною умовою передумовою досягнення сталого економічного розвитку повинен стати такий соціально-економічний устрій, метою якого є людська особа, а ринкові цінності виступають лише як засіб саморегуляції системи.

Проводячи історичний дискурс до витоків інституціоналізму зазначимо, що основоположник цієї течії Т. Веблен в інституційний метод досліджень закладав звичні, а часом навіть стандартизовані способи мислення між людиною і суспільством. Тобто вивчалась загальноприйнята поведінка суб'єктів. В подальшому нобелівський лауреат Д. Норт роз-

вив інституційний підхід розвитку економіки трактуючи інститут як «правила гри» суб'єктів системи. Науковець зазначав що в системі утворюється система обмежень та правил поведінки, які фактично і визначають здатність такої системи до розвитку. Таке трактування значно спростило підхід до аналізу та дослідження інституційного середовища та його вплив на економічний розвиток. Проте варто відзначити, що в окремих випадках таке узагальнення тільки ускладнює процес вивчення та прогнозування економічних явищ. Зокрема, так як в інституційному підході економічного розвитку відбувається взаємодія суб'єктів, а взаємодія являється процесом в якому може бути задіяно два і більше суб'єкта, оцінка ефективності може подаватись як із позиції кожного з суб'єктів, так і з отриманого сукупного результату, відображення якого являється синергетичним ефектом.

Синергетичний ефект масового характеру та прояву набув в епоху індустріального суспільства. Промислова революція зробила прояви синергичності більш масовими і помітнішими. Так при поєднанні та проведенні незначних механічних дій між двома будь-якими ресурсами із відомими нам властивостями та характеристиками отримується третій ресурс із абсолютно новими властивостями та характеристиками, які не були притаманні характеристиками і властивостям двох базових ресурсів. Саме такий простий приклад пояснює загальну філософію синергетичного ефекту. Але варто відзначити, що синергичний ефект при системній появі та прояву з часом переходить із розряду нового явища в інфраструктурний процес.

Постіндустріальне (інформаційне) та постінформаційне суспільство стали катализаторами і сподвижниками розвитку синергетики не тільки як явища, але як цілої науки. Такий динамічний розвиток процесу вивчення синергетичних ефектів в цю часу епоху пояснюється тим, що інформація, знання та наука почали бути ресурсами обміну. Так якщо говорити про обіг інформаційного ресурсу то інформація, як об'єкт має декілька характерних властивостей – інформаційний ресурс динамічний і легко піддається трансформації (перетворенню). Окрім того інформація має властивість приєднувати шумові фактори, які значною мірою мають змогу викривляти початкову інформацію, а отже кінцевий результат використання інформації доволі складно спрогнозувати. Все це зумовило появу синергичного ефекту масовим, що зрештою почало виходити за

рамки певного явища і перетворилось на цілу наукову течію.

Саме динамічний розвиток інформаційного суспільства і зростаюча роль інформації в його розвитку стали передумовою розвитку відкритих систем, які в свою чергу зумовили розвиток синергетики як наукового напрямку.

Прояви синергетичних ефектів в економіці почали призводити до різкого порушення збалансованого процесу розвитку, системно порушуючи баланс сил в економіці. І якщо на мікро- рівні цей процес не завдає значних проблем то на макрорівні це є цілковитою загрозою, незважаючи на всі ймовірні позитивні результати протікання синергетики. У цьому випадку економічну рівновагу, постійна динаміка економічного зростання до якої прагне будь-яка національна економіка, є лише миттю. Однак незважаючи на це на практиці спостерігається значна кількість економік, які демонструють стійке або збалансоване зростання протягом визначеного життєвого циклу. Все це нашою думкою те, що синергетичний ефект в умовах інституціоналізму можна піддати оцінці та частково спрогнозувати його вплив на економічний розвиток.

В умовах економічних трансформацій (перехідна економіка) в державі відбуваються процеси, які покликані диверсифікувати та забезпечити прогнозованість розвитку економіки. Все це відбувається шляхом формування відповідного інституційного поля та чіткого налагодження інституційних механізмів функціонування економіки. Водночас на прикладі країни, ми маємо змогу спостерігати, процес становлення економіки, який так і не призвів до певної економічної моделі функціонування або створив відповідні інституції управління економікою. Синергетичний ефект ліберального варіанта інституціоналізації в Україні – результат взаємодії великих олігархічних бізнес-структур в експортно-орієнтованих галузях металургійного комплексу; середнього та малого підприємництва в інших галузях економіки України; державного сектора і суб'єктів тіньової економіки проявляється у корупції, установці не вільних ринкових цін. Формується монополярна влада корпоративно-олігархічних структур на основі високої концентрації активів власниками, інституційних пакетів, розширення тіньової економіки.

Інституційна теорія трактує, що дії між двома суб'єктами є не тільки залежними, але і здані впливати один на одного. Тобто будь-яка діяльність або бездіяльність одного суб'єкта, який залежний з іншим суб'єктом в межах однієї системи, викликає певні наслідки, які в подальшому наносять свій відбиток на економічні процеси в системі і системі в цілому. Зазначимо, що інституційне середовище (система), на нашу думку, якраз і стали запорукою масових проявів синергетичних ефектів. До моменту уніфікації системи в інститути синергетичні ефекти мали разовий характер і незначний масштаб впливу. Із розвитком інституціоналізму, синергетика перейшла на значно більший масштаб наслідків, як і позитивних так і негативних.

Розглядаючи фундаментальні основи інституційних змін, які відбуваються в інституційному середовищі (або системі), які були сформульовані ще Д. Нортон на початку 90-х, можна чітко прослідкувати таку логіку інституційних змін [8]:

– зміна в рівні знань веде до появи нових технологій;

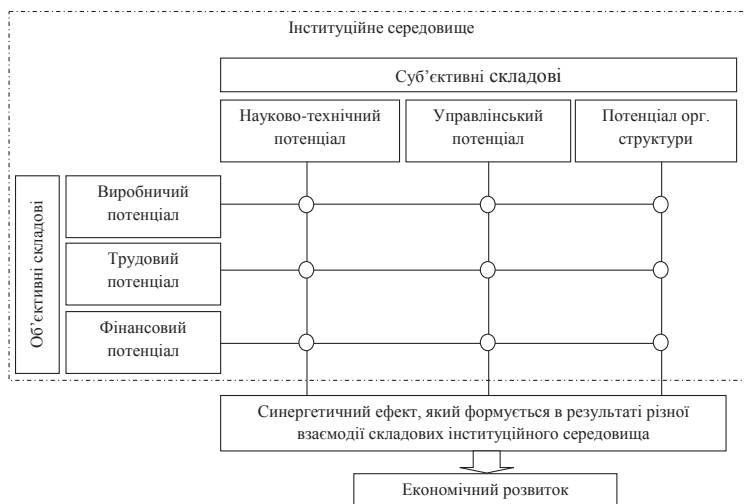

Рис. 1. Структура інституційного середовища та вплив його складових на економічний розвиток

– нові технології змінюють відносні рівні цін на ресурси;

– нові рівні цін створюють стимул у власників ресурсів, вартість яких потенційно зростає, до трансформації прав власності на них;

– нові рівні цін ведуть також до появи правил, що дозволяють максимізувати цінність використання таких прав;

– разом з тим ненульові транзакційні витрати на політичному ринку перешкоджають тому, щоб реалізувалися всі корисні для створення вартості потенційно можливі інституційні зміни.

Базова схема інституційних змін була згодом доповнена іншими дослідниками, які, не зачіпаючи загальні принципи інституціоналізму, спробували визначити можливі напрями майбутніх інституційних змін. До числа найбільш важливих з таких доповнень слід віднести вказівку на можливість виникнення індукованих інституційних змін, коли зовнішні фактори змінюються в одній сфері, а інституційні зміни з'являються в іншій, тобто джерела виникнення інституційних змін можуть бути не тільки зовнішніми, а й внутрішніми. При цьому інституційні зміни можуть не тільки покращувати об'єктивні умови створення вартості, але і погіршувати. Саме такі результати інституціоналізму на пряму пов'язані із синергетикою та ефектами які вона породжує. Поєднати не поєднуване – в цьому полягає головний парадокс синергетики. Із одного боку ми розуміємо, що максимальний ефект і активізація максимального обсягу потенціалу системи можна досягнути тільки при максимальній лібералізації системи і мінімізації регуляторного і контрольного впливу. Але вчинення цих дій призводить до того, що окремі елементи системи відчуючи послаблення контролю та регулювання розпочинають свій розвиток за нетиповими схемами, що зрештою призводить до складно-керованих систем і настання хаосу. Із іншого боку повна регламентація і тотальне контролювання діяльності елементів системи і самої системи в цілому призводить до її закритості та втрати елементів системи до поступального розвитку. В результаті навіть низький позитивний ефект сприймається доброякісно і трактується як синергетика, хоча він таким насправді і не є, скоріш за все це є інерційний наслідок розвитку всієї системи. Нівелювати або хоча б мінімізувати наслідки цього парадоксу із користю для системи можна шляхом помірного регулювання та контролю (такий варіант не завжди підходить усім видам систем, до прикладу економічні системи арабський

країн), або на основі формування ціннісно-орієнтованого управління системою із міцним ієрархічним механізмом управління.

Саме для вирішення цього парадоксу і досягнення системного поступального економічного розвитку із отриманням синергетичних ефектів необхідно максимально використовувати інституціоналізм, який за своєю природою формує відповідний баланс сил регуляторної політики та економічного лібералізму (рис. 1).

Складові інституційного середовища, системи в цілому можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. Така класифікація викликана природою утворення цих складових та здатністю їх використання. В свою чергу всі ймовірні складові інституційного середовища ми будемо розглядати через призму їх потенціалу, тобто здатності до розвитку і здатності до формування синергетичного ефекту.

Структура інституційного середовища, в сучасних умовах повинна вибудовуватись таким чином та функціонувати так, щоб максимально генерувати потенційні можливості самого середовища (системи). Це одним з перспективних напрямів у забезпеченні інституційної системи управління є експертна оцінка системи, і є управлінські підходи, які дають змогу отримати синергетичні ефекти в результаті комбінаційного поєднання складових інституційного середовища.

Все це з об'єктивною необхідністю вимагає наукового узагальнення інституціональної теорії, щоб синтезувати різноманіття підходів до оцінки ролі інституційної складової в динаміці фінансово-економічного стану, його організаційному будову і системі управління. Це особливо важливо при оцінці державного рівня, коли необхідно спиратися на адаптивні, нелінійні, динамічні системи, яким притаманним є активний прояв синергетичних ефектів різної направленості.

Висновки. Отже, в ході дослідження сформовано теоретичне розуміння взаємозалежності стану розвитку інституційного середовища та економічного розвитку країни в процесі управління економічною системою. А також встановлено залежність розвитку інституційного середовища і утворення синергетичних ефектів в економіці. Окреслені в дослідженні аспекти забезпечують та формують подальші напрями дослідження економічної розвитку на основі використання інституційного підходу та економічної синергетики. Одним із таких напрямів є оцінка рівня бездіяльності економічної системи (ентропії) і можливість її використання в процесі створення синергетичного ефекту.

Список літератури:

1. Геець В. М. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України // Економіка України. – 2014. – № 12. – С. 4-19.
2. Гретченко А. А. Роль государственного регулирования в возрождении институциональной инвестиционной среды / А. А. Гретченко // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – Вып. 103-3. – С. 154-159.
3. Дерябина М. Институциональные аспекты постсоциалистического переходного ип. сна / М. Дерябина // Вопросы экономики. – 2001. – № 2. – С. 108-124.
4. Капелюшников Р. «Где начало того конца?» (к вопросу об окончании переходного периода в России) / Р. Капелюшников // Вопросы экономики. – 2001. – № 1. – С. 138-156.
5. Карпінський Б. А., Григоренко В. О. Синергетика: еволюція поглядів та прояв управлінських рішень у фінансово-економічному просторі. Частина I. Науковий вісник НЛТУ України, 2013, 17: 366-375.
6. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем / Г. Б. Клейнер. – М.: Наука, 2004. – 240 с.
7. Лемещенко П. С. Институциональная природа денег, или к основанию тайны финансового кризиса / П. С. Лемещенко // Наукові праці ДонНТУ: Серія: економічна. – 2009. – Вып. 37-1. – С. 114-129.
8. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М.: Фонд экономической книги Начала, 1997. – 180 с.
9. Олейник А. Институциональная экономика / А. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 416 с; Скоробогатов А. Институты как фактор порядка и как источник хаоса: неинституционально-посткейнсианский анализ / А. Скоробогатов. – Вопросы экономики. – 2006. – № 8. – С. 102-118.

10. Уильямсон О. Частная собственность и рынок капитала / О. Уильямсон // ЭКО. – 1993. – № 5. – С. 4-11; Уильямсон О. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, отношенческая контрактация / О. Уильямсон. – СПб.: Лениздат, 1996. – 702 с.
11. Чухно А. Институціоналізм: теорія, методологія, значення / А.Чухно // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 4-13.
12. Яременко О. Л. Институциональные характеристики финансовой глобализации / О. Л. Яременко, Т. В. Розит // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – Вып. 37-1. – С. 153-157.
13. Amable B. Institutional Complementary and Diversity of Social Systems of Innovation and Production / B. Amable // Review of International Political Economy. – 2000. – Vol. 7. – № 4. – P. 645-687.
14. Davis L. Institutional Change and American Economic Growth: A First Step towards a Theory of Institutional Innovation / L. Davis, D. North. – Journal of Economic History. – 1970. – Vol. 30. – № 1. – С. 131-149.
15. Hamilton G. G. Market culture and authority: a comparative analysis of management in the Far East / G. G. Hamilton, N. W. Biggart // American Journal of Sociology. – 1988. – Vol. 94. – P. 52-94.
16. Hofer C. Toward a contingency theory of business strategy // Academy of Management Journal. – 1975. – Vol. 18. – P. 784-810.
17. Milgrom P. Economics, Organization and Management / Milgrom P., Roberts J. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1992. – 621 p.
18. Oliver C. Strategic responses to Institutional Processes // Academy of Management Review. – 1991. – Vol. 16. – № 1. – P. 145-179.
19. Oxley J. E. Institutional environment and the mechanism of governance: The impact of intellectual property protection on the structure of interfirm alliances / J. E. Oxley // Journal of Economic Behavior & Organization. – 1999. – № 38. – P. 283-309.
20. The new institutionalism in organizational analysis / Eds. P. J. Di Maggio, – Chicago: University of Chicago Press, 1991. – 119 p.

Черничук Л.В., Скляр Е.В.

Буковинский государственный финансово-экономический университет

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПОСТРОЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация

Обсуждена проблема развития институциональной экономики в Украине, описаны особенности проявления синергетических эффектов в экономике с институциональным подходом развития. Экономическое развитие прямо пропорционален расширению институтов и обратно пропорциональное неформальной сфере. То есть чем эффективнее формальные институты и чем полнее удовлетворенный спрос общества на них, тем выше ожидаемый и прогнозируемый экономическое развитие. Научная ценность исследования заключается в использовании методологий нелинейной динамики и синергетических теорий в процессе построения эффективного институционального подхода экономического развития страны.

Ключевые слова: синергетический эффект, институциональное развитие, институциональная структура, институциональные изменения, экономическое развитие, динамика, потенциал.

Chernychuk L.V., Sklyar E.V.

Bukovyna State Finance and Economics University

INSTITUTIONAL ASPECTS OF ECONOMIC CONSTRUCTION PROCESSES

Summary

The problem of development of the institutional economy in Ukraine is discussed, the features of display of the synergy effects at economies with institutional approach of development are described. Economic development is directly proportional to expansion of institutes and inversely proportional to the informal sphere. That is the formal institutes are more effective and the satisfied demand of society for them is completer, the expected and predicted economic development is higher. The problem of the institutional economy in the country is extremely actual, therefore ignoring of the institutional sphere development can have a negative influence on its economic development. The scientific value of research consists in the use of methodologies of nonlinear dynamics and synergy theories in the process of construction of the effective institutional approach of economic development of the country.

Keywords: synergy effect, institutional development, institutional structure, institutional changes, economic development, dynamics, potential.